

Naravno, ne treba se nadati, da će naziv *zvuk* istisnuti riječ *glas* u značenju »fonem«. Ova je pred više od stotinu godina ušla u gramatiku i ukorijenila se tako duboko, da bi je bilo teško dirati. Samo valja istaknuti, da je starost ne čini točnijom. A njezina je netočnost to teža, što se radi o naučnom terminu, koji bi već kao takav morao biti jednoznačan.

IZ ŠKOLSKE PRAKSE

VIŠI RAZREDI NAŠIH GIMNAZIJA I PISMENO IZRAŽAVANJE

1.

Kad bismo nastavu materinskog jezika u našim školama grubo dijelili u sastavne dijelove, ukazale bi se tri glavne komponente: književnost, usmene vježbe, pismene vježbe. Promatrajući rad u školi kroz ova tri vida, možemo odmah utvrditi činjenicu, da učenije književnosti, u užem smislu, odnosi dobar dio vremena na štetu i usmenih i pismenih vježbi. To vrijedi posebice za više razrede gimnazije, gdje se nastavnik prosto rve s ogromnim brojem književnika i s ograničenim vremenom. Četiri sata na sedmicu malo je, da bi se udovoljilo svim zahtjevima i da bi se postiglo baš sve, što se želi. Hrvatski ili srpski jezik u školama duša je svih predmeta. Učenik ga prenosi u život i u govoru i u pismu bez obzira na to, kome se zvanju kasnije posvetio. I ako se igdje procjenjuje zrelost i sposobnost jednog svršenog srednjoškolca, to se čini ispitivanjem njegova usmenog i pismenog izražavanja. U životu ga možda nitko nikad više ne će pitati: ni za Napoleona, ni za integralni račun, ni za insekte, ni za atome, ali će ga zato podvrći teškoj kritici, ako nepismeno napiše molbu, pismo, dopisnicu, spis; ili ako se mucavo i nelogično izražava u kakvoj diskusiji, na predavanju i u običnom razgovoru.

Traži li namještenje u banci, na sudu ili u kojoj drugoj administrativnoj ustanovi, ne će biti upitan, poznaje li dobro Balzaca, Gundulića ili Šenou, — ali mu se zato lako može dogoditi, da bude odbijen naprosto

zbog nečitkog, neurednog i neestetskog rukopisa, te »malenkosti«, o kojoj naše škole ne vode baš nikakvu brigu. Odbacismo i ona dva jadona sata kaligrafije u početnim razredima gimnazije, valjda smatrajući, da nije baš toliko važna i ta formalna, estetska strana u pismenom saobraćaju.

Poznato je, kako su starije generacije obraćale veliku pažnju ljepoti i jasnoći rukopisa. Stari učitelji i bilježnici u tome su prednjačili. Ja sam se lično zadivio u Srijemskim Karlovcima lijepo ispisanim bilježnicama pjesnika Branka Radičevića. Isto tako, mnogi sudski i općinski arhivi prava su riznica lijepoga pisanja. Rukopis je, konačno, pitanje dobrog ukusa, slika mirnoće, discipline i pravilnosti. U njemu se također ogleda odgoj i karakter čovjeka. Forma je sastavni dio sadržaja. Naš rukopis nikad ne treba da otkriva našu neurednost, aljkavost, nebrizljivost i nemar.

U našim školama piše, kako tko hoće. Na *pravilnost* slova malo se obraća pažnja. U tome se natječu i daci i nastavnici. Jednom riječju, slaba je ili nikakva kontrola nad učeničkim i nastavničkim rukopisima. Dovoljno je prelistati školske i domaće zadatke, dovoljno je gledati neke nastavnike, kada kredom jure po ploči pišući kojekako za čitav bataljon učeničkih očiju u klupama. Da li će netko, i kako će, dešifrirati nerovne hijerogliffe, — sporedno je pitanje, a glavno je, da se posao premeće.

U svojoj dugogodišnjoj nastavničkoj praksi nastojao sam da doskočim tome zlu na taj način, što sam: 1. sâm pred đacima

kaligrafski pisao na ploči, dajući dobar primjer; 2. što sam ukazivao u pojedinim slučajevima na pravilnost pisanja jednog slova, podvlačeći i u domaćim i školskim zadaćama nepravilno napisana slova; 3. što sam prilikom ispravaka školskih zadaća tražio, da učenici prepisu cijeli zadatak kaligrafski, tako da, uspoređujući rukopis lijeve strane sa desnom, i sami uvide prednost lijevog i pravilnog pisanja. Jer, kao što rekoh, s lošim rukopisom može se izgubiti i lijepo namještenje.

2.

No učeničke bilježnice, i domaće i školske, pravi su rudnik za pravopisna, gramatička, stilska i druga zapažanja. Čini nam se, da naši programi za hrvatskosrpski jezik — pa i onaj najnoviji! — ne ističu dovoljno rad nastavnika na pismenom usavršavanju učenika. Štaviše, novi je program reducirao broj školskih zadaća sa tri na dvije u polugodištu. Briga oko svladavanja književnosti, književne analize i teorije odvušla je pažnju programa s problemâ usmenog i pismenog izražavanja, a oni su vrlo akutni u svim školama. Program istina dodiruje i ta pitanja, ali suviše sumarno, općenito, ne ulazeći u podrobniju analizu rada i metode u tom pravcu. Kao da se sve ostavlja uvidavnosti i savjesnosti samog nastavnika i njegovoj ljubavi prema toj vrsti posla. Dok se kod pojedinih književnika sugeriraju pojedina njegova djela za obradu, dotle se, na primjer, kod školskih zadaća ne predviđaju, bolje reći ne ističu, oni nadasve važni komentari i proučavanja: oko pravopisnih odstupanja, gramatičkih nepravilnosti, stilskih mnogobrojnih nejasnoća i nezgrapnosti, načina konstruiranja temâ, plana, invencije, kompozicije, proporcije, paragrafa — i mnogih, mnogih drugih elemenata dobre pismenosti. Za sve te poslove treba vrlo mnogo sati, a o njima, velim, program ne govori u detaljima. Primijetit će netko, da se to sve samo po sebi razumije u vezi sa školskim zadaćama. U praksi, nažalost, to nije tako, jer ima velik broj nastavnika, koji ispravak jedne zadaće, sa četrdeset i

više učenika, svršava za jedan ili najviše dva sata! Šta se može uraditi za onaj sat i po, zna dobro onaj nastavnik, koji je želio savjesno da obradi jedan ispravak.

Uzmimo samo vježbe s interpunkcijom. Zarez, upotrebljen kod đaka, u svim raznim prilikama, dobro i naopako, zna da »proguta« kao od šale jedan nastavni sat. Zadaće pružaju mnogo. U njima se vrlo često nalaze apozicije i uklopljene rečenice neogradske zarezima, tako i rečenične inverzije. Valja pročitati primjere, često ih i na ploči ispisati, o njima raspravljati.

Navest ću jedan mali primjer iz svoje prakse, koji će nam pokazati, kako treba i vremena i strpljivosti, da se dođe do pravilnog zaključka u nekim, na prvi pogled, najobičnijim pravopisnim uputama. Jednom višem razredu dao sam na izradu zadatak »Pazin i pazinska okolina«. Opisujući grad, gotovo svi su učenici spomenuli karakterističnu pazinsku ponornicu Pazinski Potok. I evo što se dogodilo: jedni su pisali ime te srednjostarske rječice malim početnim slovom drugog sastavnog dijela, dakle: Pazinski potok; dok su drugi to ime pisali velikim početnim slovom u oba dijela, dakle: Pazinski Potok. Podijelio se razred u dva tabora, kao na utakmicama. Jedni su tvrdili, da je ponornica pravi potok, dok su drugi govorili, da je rječica, a potok mu je samo narodno ime. Po Boranićevu Pravopisu, ako je ponornica zaista potok, valja joj pisati ime malim *p* u potok (kao Jadransko more). Ali ako geografi utvrde, da to nije običan potok (kao što i nije), onda se po propisu mora pisati potok velikim početnim slovom. U nastavnika su bile uprte oči. On je imao presjeći Gordijev čvor svojim znanjem i autoritetom, pa je to i uradio objasnivši, da je pazinska ponornica rječica, a ne običan potok, pa da valja pisati oba dijela velikim početnim slovima, dakle Pazinski Potok. Oko te zanimljive diskusije prošlo je prilično vremena! Bilo je učenika, koji su izrazili želju, da budući zajednički pravopis propiše jednostavnija pravila za pisanje geografskih naziva, kako ne bi nitko morao lupati glavu bez potrebe. S tom željom složio se

konačno cijeli razred, zajedno s nastavnikom, koji se poslije te rasprave vratio s dnevnikom u zbornicu razmišljajući, da li je ipak predložio najbolje rješenje. Zar taj Potok ipak nije nešto sasvim slično potoku?

3.

U ovom odlomku osvrnut ću se na praktičnu i tehničku stranu pismenog izražavanja kod naših učenika, jer na te stvari ne ukazuje ni program, a propuštaju ih u svom radu i mnogi nastavnici. Iz iskustva znamo, da su učenici dosta nevjestiti u pisanju molbi, žalbi, priznanica, članaka, predavanja. Tko će ih tome naučiti? Zar da ih puštamo u život s maturama i visoko naučnim znanjima, a da na prvom koraku kompromitiraju i školu i nastavnika kakvom nepismeno napisanom molbom za stipendiju ili upis u školu?! A to se ipak dešava, i to ne tako rijetko. Tko je za takve pojave kriv? Krive su same škole, nastavnici i programi, koji na te životne potrebe zaboravljaju ili nemaju za njih dovoljno vremena. Ipak, to sve ide u nastavu jezika i pismenog izraza generacija, koje izlaze iz škola.

Varamo se, ako mislimo, da je to dovoljno dodirnuti u nižim razredima. Ja sam u tom smislu izvršio eksperiment u sedmom razredu gimnazije i uvjerio se o potrebi, da se češće u svom radu s visokom i lijepom umjetnošću sjetimo i praktičnih jezičnih potreba za život i saobraćaj u njemu. Tražio sam od učenika, da po volji napišu jednu molbu, žalbu, pismo ili što drugo, i to na posebnom arku. Htio sam naime, da pored sadržaja i jezika vidim i formalnu stranu podneska: proporcije u naslovu i tekstu, mjesto potpisa, datum, raspored odjeljaka, rukopis — dakle tehničku, izvanjsku stranu, koja je izraz estetskog i preglednog. Oko tih dačkih sastavaka bilo je mnogo razgovora i ispravaka i korisnih napomena. Zamjenjivani su razni stereotipni izrazi, kao što su: gornji naslov, niže potpisani, unaprijed zahvaljujem i drugi, — prirodnijim i nenamještenim rečenicama. Ono, što je bitno, stavljeno je ispred nebitnog.

I kod školskih zadaća, ili predavanja, nije dovoljno samo zadati pa zatim očekivati

čarobni štapić, kojim će učenik sebi pomoći. Aktivna intervencija nastavnika je tu neophodno potrebna. Učenike valja osloboditi straha pred postavljenim temama. Moramo ih naučiti, da se o svemu i svačemu može ponešto reći, ako o predmetu imamo i najmanje znanja. Vještina je izvući u slobodnom razgovoru u razredu sav zapretani intelektualni i emocionalni kapital, koji se krije u podsvijesti učenika. Potrebno je na ploči razrađivati raznovrsne teme i opise, zapažanja, razmišljanja, karakteristike, o predmetima, događajima i ljudima. Probuditi treba učeničku invenciju raznim asocijacijama iz društvenog, historijskog, književnog, domovinskog i općechovječanskog života. Iz pojedinosti oko teme valja stvoriti skladnu kompoziciju po planu i rasporedu, koji će se ogledati stilski u odjeljcima. Učenik mora da nauči tu važnu tehniku rada oko komponiranja tema, a za to treba nastavniku dosta vremena. U tom radu ima mnogo propusta u školama. To je razlog, što nam srednjoškolci poslije mature pokazuju nesamostalnost i strah pred pisanjem o nekom problemu. Mali se broj osamostaljuje na tom području, jer upravo iz škole malo toga prenose u život. Dačka glavica je puna znanja iz fizike, historije i književnosti, — ali je zato pismenost u užem i širem značenju vrlo siromašna i nestabilna.

Zaključak bi bio ovaj: uz proučavanje književnosti i teorije estetike potrebno je u svim višim razredima srednjih škola stalno i sistematsko proučavanje gramatike, pravopisa, stilistike, pregledavanje domaćih i školskih radova, dublja analiza pri pisanju tema i rasprava, više vježbi za praktične sastavke, budna kontrola dačkih rukopisa i formalnog izgleda. Za sav taj posao broj sati je vrlo ograničen i trebalo bi ga donekle povećati. Švedska je nedavno uvela fakultativno u škole ruski jezik sa šest sati tjedno! Koliko bi tek taj broj sati bio potreban nama u nastavi hrvatskosrpskog jezika, da bi nam pismeno izražavanje učenika dostiglo željeni uspjeh!

Tugomil Ujčić

PITANJA I ODGOVORI

POSTUPATI, ZASTUPATI —
POSTUPITI, ZASTUPITI

Već je podavno jedan naš čitalac, koji prati svaki broj *Jezika* i pročita ga na dušak, postavio pitanje, da li je pravilno umjesto glagola *postupati* i *zastupati* upotrebljavati glagole *postupati*, *zastupati*. Na to ga je pitanje potakla činjenica, što gotovo »dnevno nailazim u novinama, a i u knjigama i časopisima, na oblike tih glagola, za koje držim da nisu jezično, u duhu našeg jezika, ispravni«. Pritom ističe rečenice: »Taj je tip nabrojnije *zastupljen*«, »... ona prva traži, da se kod tih riječi od jednom *postupi*, prema našim akcenatskim pravilima« i »Hrvoje je *postupio*, kako mu je bilo naređeno«, što su napisali u *Jeziku* neki naši suradnici. Samo su tehnički razlozi skrivili, što odgovor na to pitanje donosimo tek sada.

Naš čitalac sasvim pravilno ističe, da su glagoli *postupati*, *zastupati* trajni, imperfektivni, a glagoli *postupati*, *zastupati* trenutni, perfektivni. Ali on ipak previše tvrdi, kad ističe, da glagol *postupati* nije dopustiv u značenju *uraditi*, *učiniti*, *izvršiti*, jer »glagolima *činiti*, *raditi*, *izvršiti* možemo izreći bolje neku misao negoli glagolom *postupati*«. Naš čitalac previše tvrdi i onda, kad napominje, da glagola »*zastupati* mi nemamo«. On doslovno veli: »Koliko mi se čini, glagol *zastupati* postoji u kajkavskom dijalektu (prema slovenskom) u značenju: razumjeti, slovenski *zastopiti*. U štokavskom narječju mi nije poznat.«

Najiscrpnije podatke o značenju spomenutih glagola zasada nalazimo u Akademijinu »Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika«, u Broz-Ivekovićevu »Rječniku hrvatskoga jezika«, u Benešićevu »Hrvatsko-poljskom rječniku« i u Ristić-Kangrginu »Srpskohrvatsko-nemačkom rečniku«. Još zanimljivije podatke možemo očekivati u pripremanom rječniku hrvatskosrpskoga književnog jezika Matice Hrvatske i Matice Srpske.

Za glagol *postupati* Akademijin Rječnik navodi pored ostalih značenja i značenje *raditi*, *činiti*, *poslovati*, a među ostalim za to značenje navodi i posloviču: Brat je mio, koje vjere bio, kada bratski čini i postupa. Takva ista značenja navodi Rječnik i za perfektivni glagol *postupati*, koji prema tome znači *uraditi*, *učiniti*, no potvrde su isključivo od istočnih pisaca. U tom je, čini se, i razlog nesporazumka: zapadni pisci rijetko upotrebljavaju glagol *postupati* u tom značenju, taj glagol s tim značenjem prodiere na zapad tek u novije vrijeme, pa je još isprva neobičan. No to nam ne daje pravo na zaključak, da glagola *postupati* u tom značenju »u štokavskom, koliko je meni poznato, nema«. Dakako, svaki pisac ima pravo, da između pravilnih odabere onaj izričaj, kojim se nada, da će najbolje izraziti svoju misao. Nitko ne može ni našeg čitaoca prisiliti, da se služi glagolom *postupati* u značenju *uraditi*, *učiniti*, no isto tako ne može se reći, da je glagol *postupati* nedopustiv. Na takav zaključak navodi nas težnja, da u što većoj mjeri iskoristimo rječničko blago čitavog štokavskog područja. Prema tome dobro je reći: *Hrvoje je tako postupio*, ali dobro je i ono, što predlaže naš čitalac: *Hrvoje je tako uradio*. Ovo posljednje je na zapadu dakako običnije.

Slično je nekako i s glagolom *zastupati*. Broz-Ivekovićev Rječnik navodi mu značenje *zaprječiti kome put*, *kao stupiti predanj i ne pustiti ga dalje* i potvrđuje to primjerom: »Zlatni stupci vodu *zastupili*, otud lovci zeca načeraše, zec uteče, lovci izginuše (ovo je narodna zagonetka, i odgonetljaj joj je: kad je Mojsije bježeći od Faraona prešao preko mora, a Faraon s vojskom propao u moru).« To je samo perfektivno značenje isto takva imperfektivnog značenja: »Ukloni se s vidjela, ne *zastupaj* mi.« Ali glagol *zastupati* ima i preneseno značenje *braniti koga*, *pravdati*, *odgovarati*: »Ja *zastupam* ovu ženu pred sudovima.« Ova narodna značenja prenijela su se na dvojak način u književnu upotrebu, kako nam svje-